

Izrael és/vagy Palesztina? II. A kétállamos megoldás ellehetetlenülésének regionális és nemzetközi összefüggései

*Israel and/or Palestine? II.
Regional and International Contexts of the
Impossibility of the Two-State Solution*

Szalai Máté – Paragi Beáta
https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.2.3

Összefoglaló: E két részből álló tanulmány célja mindazon belső és külső tényezők áttekintése, amelyek az izraeli–palesztin konfliktust rendezni kívánó kétállamos megoldást hátráltatják, illetve perifériára szorították az utóbbi években. A vizsgált okok nem elkülöníthető magyarázatok, hanem egymással is szorosan összefüggnek, és mind Izrael 1949/1967-es határain belül, mind Palesztina vonatkozásában hatást gyakoroltak a zsidó–palesztin kapcsolatokra. A tanulmány az aktuális tények és események ismertetését, illetve a politikai folyamatok elemzését tűzte ki célul. A végkövetkeztetése szerint miután a „térképnek” tekinthető kétállamos megoldást nemcsak a helyi közvélemény többsége tekinti megvalósíthatatlannak, de az a „tájjal” sincs köszönőviszonyban, annak a diplomáciai támogatása egyrészt hamis reményeket táplál, másrészt tovább mélyíti a zsidó és a palesztin lakosság közötti árkokat.

Kulcsszavak: Izrael, Palesztina, kétállamos megoldás, Ábrahám-megállapodások

Abstract: *The purpose of the two-part study is to explore the main internal and external factors hindering the realization of the two-state solution which has served as the official diplomatic response to the Israeli–Palestinian conflict for almost two decades. As argued, the concerned factors are not isolated, rather closely related, and their combination has exerted a long-term influence on the Palestinian–Jewish relations both within Israel and on the future of Palestine. By means of an overview of contemporary events and their political analysis the authors conclude that lacking popular support and being detached from facts on*

the ground the two-state solution not only feeds false hopes, but also reinforces major rifts between the Jordan river and the Mediterranean Sea.

Keywords: *Israel, Palestine, two-state solution, the Abraham Accords*

Bevezetés

Az izraeli–palesztin konfliktus alakulása – legyen szó Izrael megalapításáról, az arab–izraeli háborúkról vagy az oslói tárgyalásokról – mindig szoros összefüggésben volt a regionális és a nemzetközi eseményekkel (Makdisi, 2018). Így egyszerre oka és következménye a külső folyamatoknak: a kolonizáció és a dekolonizáció folyamata, a politikai és a gazdasági nemzetközi szervezetek fejlődése, a hidegháború és a posztbipoláris világrend körülményei, a kezdeti pánarab törekvések, majd az azokat váltó arab nacionalista és iszlamista hálózatok térnyerése, valamint a közel-keleti hatalmi egyensúly egyaránt meghatározta az izraeli–palesztin viszály keretét és a szereplők mozgásterét. Ugyanakkor a konfliktus egyes epizódjai közvetlenül hatottak a szomszédos államok biztonságára és belpolitikai folyamataira, a palesztin menekülteken keresztül az arab államok belügyeire, valamint a köztük lévő kapcsolatokra. Ráadásul mind az izraeli, mind a palesztinkérdés a szimbolikus értéke miatt önmagán túlmutató jelentőségre tett szert a közel-keleti (és kisebb mértékben a globális) politikában, így a téma a konfliktustól teljesen függetlenül is instrumentalizálható, illetve tetszőlegesen használható bel- és külpolitikai célokra egyaránt.

Mindezek miatt a különböző lokális folyamatok – mint a zsidó telepek kérdése, az izraeli arabok helyzete, a palesztin belpolitika alakulása, illetve az izraeli és a palesztin gazdaság összefonódottsága, a digitalizációval járó változások – mellett különböző regionális és nemzetközi tendenciák is meghatározónak bizonyultak a kétállamos megoldás megvalósíthatósága szempontjából. E tekintetben az utóbbi tíz évben lokális és nemzetközi szinten azonos irányba, alapvetően az izraeli mozgástér növekedése és a palesztin mozgástérnek a csökkenése felé mutató folyamatokat láthatunk.

Ennek látványos bizonyítékeként szolgáltak a 2020-as Ábrahám-megállapodások, amelyek a palesztinkérdés politikai jelentőségének a változására és az Izraellel való kapcsolatépítés tabujellegének a megdőlésére utaltak.

A *Külügyi Szemle* 2022/1. számában megkezdett tanulmányunk második részének célja, hogy áttekintse azokat a regionális és nemzetközi folyamatokat, amelyek a 2020-as évek elejére a kétállamos megoldás ellehetetlenüléséhez vezettek. Az első részben végigkövettük a konfliktusnak a közel-keleti térségben tapasztalható átértékelődését, most pedig három olyan globális szintű változásra térünk ki, amelyek mind Izraelnek kedveznek. A konklúzióban a különböző lokális és nemzetközi folyamatok közötti összefüggéseket összegezzük, és meghatározzuk a legvalószínűbb jövőbeni forgatókönyveket.

A nemzetközi közösség szerepe a palesztin államépítésben

A két állam létrehozásának a leginkább elkötelezett híve napjainkra a nemzetközi közösség maradt. Miközben mind az izraeli, mind a palesztin társadalom elvesztette a téma iránti érdeklődését – amint arra az első rész összegzésében röviden utaltunk –, a nemzetközi donorközösség lényegében kitart az 1993-ban aláírt oslói megállapodás, illetve az abból levezethető kétállamos megoldás támogatása mellett, és a hivatalos álláspontja alátámasztása érdekében évente milliárdos nagyságrendben juttat fejlesztési és humanitárius segélyeket Ciszjordániába és a Gázai övezetbe.

A palesztin területekre juttatott hivatalos fejlesztési támogatás (*official development assistance*, ODA) nagyságrendje az 1990-es években évi 500 millió dollár körül alakult, majd a második intifáda kitörését követően megduplázódott, 2018–2020 között pedig éves átlagban a kétmilliárd dollárt is meghaladta. Ezzel gyakorlatilag – az egy főre jutó ODA nagyságában – a palesztin társadalom a legjobban támogatott közösség globálisan, amennyiben eltekintünk attól a ténytől, hogy a Palesztinában (Ciszjordánia, Gázai övezet)

elő palesztin közösség körülbelül a felét alkotja annak a palesztin népnek,¹ amelynek az önrendelkezési jogát a nemzetközi közösség 1974-ben elismerte. Az OECD DAC számításai szerint a befolyó segélyek (ODA) a bruttó nemzeti termék több mint 13 százalékát tették ki az utóbbi években (OECD, 2021). A donorközösség hivatalosan a Palesztin Hatóság (PH) intézményfejlesztését, a leendő palesztin állam építését támogatja mintegy másfél évtizede, illetve a Gázai övezet újjáépítését és humanitárius segéllyel való ellátását finanszírozza minden olyan esetben, amikor arra egy-egy katonai művelet (2008/2009, 2012, 2014, 2021) után szükség van.

A donorpolitikáknak, illetve a nemzetközi segélyezésnek a békefolyamatra gyakorolt ambivalens hatása nem a 2021 májusi események kapcsán merült fel először. Az első komolyabb kritikák az oszloí békefolyamat elhalásával, a második intifáda kitörésével kerültek napirendre, és tudományos körökben azóta lényegében konszenzust élvez a megállapítás, miszerint a nemzetközi segélyek a probléma részét képezik, és nem a megoldáshoz járulnak hozzá (Farsakh, 2016). Egyrészt a nemzetközi jogi értelemben megszállónak számító Izrael lenne a felelősség a megszállás alatt tartott palesztin területek és lakosság ellátásáért.² Másrészt a humanitárius segélyek és a masszív humanitárius szektor fenntartása révén a donorközösség finanszírozza az izraeli hadműveleteket követő mindenkori (az utóbbi évtizedben leginkább a Gázai övezetre korlátozódó) újjáépítést, miközben

1 A palesztin diaszpóra helyzete összetett: nagy része a térség országaiban – Izraelben, a szomszédos államok (Libanon, Szíria, Jordánia) menekülttáboraiiban, illetve a Perzsa-öböl térségében – szétszórva él (Schulz, 2003; Suleiman, 2016). Állampolgárságot Jordániában és Izraelben kaphattak; amennyiben viszont éltek e lehetőséggel, a palesztin kötődésük, identitásuk, egykori menekült mivoltuk már csupán magánügynek számít.

2 Lásd a „megszállás” általános definícióját a nemzetközi humanitárius jogban, illetve az ENSZ BT 242. (1967)-es határozatát, amely felszólította Izraelt a megszállt területekről való kivonulásra. Izrael arra hivatkozik, amikor vitatja a minősítést, hogy a palesztin területek nem képezték másik szuverén állam területének a részét az 1967-es háború kitörésekor (eltérően pl. a Sínai-félszigettől, amelyet szintén megszállt 1967-ben, majd az Egyiptommal 1979-ben aláírt békeszerződésnek megfelelően visszaadott).

a palesztin lakosság adott szegmenseiben jellemzően a rászorulókat látja, nem az emberi méltóságukat biztonságos és igazságos politikai-társadalmi közegben elnyerő egyéneket.

Végül, de nem utolsósorban a nemzetközi közösség által az ún. neoliberais szellemben megfogalmazott, a segélyezés depolitizálására vonatkozó elvárások az évek során technikai problémává redukálták az intézményfejlesztést (Khalidi és Samour, 2011). Míg a donorok a 2007 óta Ciszjordániába visszaszorult Palesztin Hatóság fenntartásában és finanszírozásában látják a kétállamos megoldás kulcsát, addig a tudományos konszenzus egyre inkább a probléma részének tekinti annak segélyezését (Khalidi, 2016, 8. o.). Ennek oka, hogy a „*development*” a donorok számára teljesen depolitizált, illetve apolitikus jelentéssel bír, mintha az intézményfejlesztésnek vagy az államépítésnek nem lennének hatalmi összefüggései, illetve az nem az Izrael és a palesztin fél közötti aszimmetrikus erőviszonyokon, köztük akár a gazdasági kapcsolatokon, akár a telepéspolitikán múlna. E felfogás és a belőle levezethető segélyezési gyakorlat ugyanakkor lényegében nemesak idomul a fennálló helyzethez (*facts on the ground*), amelyet alapvetően Izrael alakít a katonai és a hírszerzési erőfölényének köszönhetően, de egyúttal fenn is tartja a sokak által telepés-gyarmatosításnak tekintett *status quo*t (Haniye, 2016, 33. o.).

Az Izrael érdekeit szolgáló, illetve sokak által a *status quo* fenntartásában bűnrészesnek tekintett donorközösségnek hagyományosan a legmeghatározóbb tagjai az EU és tagállamai, Norvégia és az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok, valamint – koordináló szerepkörben – a Világbank. Az utóbbi években ugyanakkor két olyan regionális aktor is feltűnt a nemzetközi porondon – Katar és az Egyesült Arab Emírségek – amelyek az érdekei messze túlmutatnak a Gázai övezet – időről időre aktuálissá váló – újjáépítésén.

Aktuális regionális összefüggések

A kétállamos megoldás lehetetlenné válásához nagymértékben hozzájárult Izrael regionális pozíciójának az átalakulása. E folyamatnak számos kisebb-nagyobb jele volt az elmúlt években, a leglátványosabb megnyilvánulása azonban a 2020-as Ábrahám-megállapodások és az azokat követő egyezmények aláírása volt,³ amelyek keretében négy arab állam (Bahrein, az Egyesült Arab Emírségek (EAE), Marokkó és Szudán) is felvette a diplomáciai kapcsolatot Izraellel (Guzansky és Marshall, 2020; Jeong, 2021). Habár ezek a fejlemények nem az izraeli–palesztin konfliktus keretében értelmezhetőek (Csicsmann és Paragi, 2022), mégis hatással vannak arra: csökkentik a kétállamos megoldás megvalósulásának az esélyeit.

Izrael a megalakulása óta annak ellenére sajátos helyet foglal el a közel-keleti nemzetközi rendszerben, hogy a lakossága fele észak-afrikai és közel-keleti származású. Többek között az arab–izraeli háborúk, az Arab Liga államainak bojkottja (Losman, 1972), valamint a palesztinkérdés rendezetlenségéhez fűződő arab érdekek egyaránt gátolták, hogy az arab kormányok bel- és külpolitikai károk nélkül kapcsolatokat tudjanak építeni az országgal. Az erre vonatkozó normatív politikai elvárás az arab közösségben az 1967-es hatnapos háborút követően az Arab Államok Ligája által elfogadott, az Izrael elismerését,

3 Az Ábrahám-megállapodások (*Abraham Accords*) jogilag eltérő tartalmú és státuszú dokumentumokat foglalnak magukban, amelyek egy, az EAE, Izrael és az USA által 2020. szeptember 15-én Washingtonban aláírt háromoldalú nyilatkozatra épülnek. Annak szignálását követték maguk a kapcsolatok normalizálásáról rendelkező kétoldalú megállapodások, illetve nyilatkozatok, Izrael és az EAE között: *Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and the State of Israel* (Washington, 2020. szeptember 15.); Izrael és Bahrein viszonylatában: *Abraham Accords: Declaration of Peace, Cooperation, and Constructive Diplomatic and Friendly Relations* (Washington, 2020. szeptember 15.); az izraeli–marokkói relációban: *Joint Declaration. The Kingdom of Morocco, the United States of America and the State of Israel* (Washington, 2020. december 22.); Izrael és Szudán kapcsolatán: *The Abraham Accords Declaration* (Washington, 2021. január 6.). A dokumentumok elérhetőek: *U.S. Department of State*, 2021.

valamint az izraeli kormánnyal való tárgyalást és békekötést megtiltó kartúmi nyilatkozattal tovább intézményesült (Meital, 2000). A viselkedésüket a morális ellenálláson túl reálpolitikai megfontolások is befolyásolták:⁴ a palesztin ügy melletti (gyakran mindössze retorikai) kiállást és az ahhoz kapcsolódó segélyezési tevékenységet gyakran a belpolitikai stabilitásuk biztosítására, a külpolitikai mozgásterük erősítésére vagy az érdekeik érvényesítésére használták.

Hasonló reálpolitikai megfontolások vezettek a látszólagos arab konszenzus fokozatos felszámolásához, amely lényegében az 1970-es évektől napjainkig tartó folyamat keretében zajlott le. A tabudöntő szerep Egyiptomnak jutott. Kairót a Tel-Avivval való sorozatos háborúk zsákutcájából történő kilépés, valamint a Washingtonhoz való közeledés szándéka az 1970-es évek végén arra motiválta, hogy diplomáciai kapcsolatot létesítsen Izraellel. Az arab államok közösségében a normatív ellenállás akkor még Kairó (átmeneti) izolációjához vezetett, ám az 1990-es évek változásai (elsősorban az oslói békefolyamat)⁵ már nagyobb teret engedett az egyes kormányoknak az Izraelhez való közeledésre: a Jordániával kötött 1994-es békeszerződésen kívül több Perzsa-öböl menti ország is óvatos lépéseket tett a zsidó állam felé.⁶

Habár a békefolyamat bukása, valamint az 1996-ban hatalomra jutott Netanjahu-kormány külpolitikája ellehetetlenítette az arab államok számára a nyitás folytatását, annak teljes elutasításához az arab közösség már nem tért vissza. Az informális kapcsolatok fennmaradtak, a kartúmi nyilatkozat merevségét pedig 2002-ben felváltotta a szaúdi kezdeményezésű arab béketerv kondicionalitása: az új koncepció a palesztin államisághoz, a palesztin területekről való

4 Ebből a szempontból a palesztinok ügyének az egyéb normatív vagy reálpolitikai érdekek szembeni elsőbbsége sok szempontból megkérdőjelezhető volt.

5 Emellett Kuvait iraki megszállása, amely során a palesztin és az iraki vezetés igyekezett összekötni a két kérdést, s ezzel alárendelték Kuvait függetlenségét a saját érdekeiknek (Gause, 2010, 106–III. o.).

6 1993 és 1996 között Bahreinnel, Katarral és Ománnal is folytak kereskedelmi tárgyalások (Dohában és Maszkatban átmenetileg izraeli kereskedelmi iroda is nyílt), az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia pedig lazított az Izraellel szembeni bojkotton. Ezzel párhuzamosan az arab médiában is csökkent az Izrael-ellenesség mértéke (Al-Khalili, 2009; Davidson, 2012).

izraeli kivonuláshoz, továbbá a palesztin menekültek ügyének a rendezéséhez kötötte Izrael elismerését, illetve az arab világ és a zsidó állam közötti kapcsolatok normalizálását. Ez az új kitétel összhangban volt a „területet a békéért” elvvel, amely már az ENSZ Biztonsági Tanácsának 242-es (1967) határozatában, a Camp David-i keretegyezményben (1978), az egyiptomi–izraeli békeszerződésben (1979) is megjelent. Az arab béketervet az Arab Liga 2002-es bejrúti csúcstalálkozóján fogadták el, később pedig újabb csúcstalálkozók – legutóbb 2017-ben – erősítették meg. Az arab államok és Izrael közötti kapcsolatok normalizálásának a legfőbb feltételévé a palesztin területekről való izraeli kivonulás vált – legalábbis az arab államok részéről; Izrael kevés fantáziát látott a kezdeményezésben (Podch, 2014).

A térségbeli hatalmi egyensúlyban az elmúlt két évtized során történt változások ugyanakkor az arab kormányok körében növelték az Izraelhez való közeledés előnyeit, és csökkentették annak a lehetséges politikai árát. Egyrészt 2003 után Irán, 2011 után pedig a mérsékelt és a szélsőséges iszlamista csoportok megerősödése nagymértékben hatással volt az arab rezsimek biztonságpercepciójára (Rabi és Mueller, 2017, 588–590. o.; Feuer, 2020). Mivel az Amerikai Egyesült Államok nem tűnt elég elkötelezettnek az új kihívások kezelése iránt, több kormány is a biztonsági kapcsolatai diverzifikálására kezdett törekedni, amelyben a Teheránnal, a Muszlim Testvériséggel, valamint a dzsihadista hálózatokkal is ellenséges Izrael ideális partnernek tűnt és tűnik.

Ráadásul a 2000-es évek második felére az Iránnal jobb viszonyban lévő arab politikai szereplők (elsősorban Katar, Szíria és a Hezbollah) és a perzsa államot feltartóztatni kívánó, szaúdi vezetésű „mérsékelt tengely” közötti versengés Izrael és Palesztina kérdésében is egyre kézzelfoghatóbbá vált (Rabi és Mueller, 2017; Feuer, 2020). Mindkét csoport attól tartott, hogy a másik kisajátítja a palesztin ügyet és az annak támogatásából adódó puha hatalmi befolyást, így a saját partnereik segítségét egyre inkább egy nullaösszegű játékként értelmezték. Így az Izrael és a Hezbollah között 2006-ban kirobbant háború során megdőlt a zsidó állammal szembeni egységes kiállás

hagyománya: az Iránnal ellenséges arab szereplők nem támogatták a libanoni síita szervezetet. A palesztinkérdésnek a regionális hatalmi versengés szempontjainak való alárendelődése még inkább egyértelművé vált 2009-ben, a „csúcstalálkozó háborúja” (*harb al-kimam*) kapcsán, amikor is a két tömb külön segélykonferenciát szervezett (Kuvaitban, illetve Katarban), a saját palesztin szervezeteik bevonásával.

Másrészt a 2010-es évekre a zsidó állammal való kapcsolatok építésének a politikai költségei jelentősen csökkentek (Feith, 2020). Az arab országok lakossága a világ legfiatalabb társadalmi közé tartozik, így a jelentős részük számára az arab–izraeli háborúk (de még az oszloí folyamat is) történelmi események, amelyekkel kapcsolatban nincs közvetlen tapasztalatuk. A közvélemény-kutatások a palesztin ügynek az arab társadalmakban meglévő nagymértékű támogatottságát igazolják ugyan, a kérdés relatív fontossága az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent (*Brookings*, 2020). E jelenség mögött – amelyet Khalil Jahshan a palesztinkérdésben érzett „arab fáradtságnak” nevez (*Brookings*, 2020) – elsősorban azoknak a gazdasági és szociális kihívásoknak a mélyülését, a helyi arab (egyiptomi, szaúdi stb.) nacionalizmusok erősödését, valamint az évtizedes múlttal rendelkező szíriai, iraki, líbiai, jemeni válságok tematizációs erejét azonosíthatjuk, amelyek annak idején az „arab tavaszhoz” is vezettek. És persze az internetalapú társadalomnak a térségben való megjelenését is, hiszen már az arab államokban sem csak a hivatalos forrásokból lehet tájékozódni az izraeli társadalmi-politikai viszonyokról, így az online térben az élet számos területén lehetővé vált a közvetlen kapcsolatfelvétel. Emellett – nemzetközi szinten – az arab közösségben megfigyelhető normatív elvárás is lazult: Jordániának és Egyiptomnak – bár Izraellel már jóval korábban békét kötöttek – az arab klubban való tagsága (már) nem kérdőjelezhető meg, mint ahogy a Tel-Avivval titkos (de egyértelműen látható) kapcsolatokat fenntartó Ománé, Szaúd-Arábiáé vagy Kataré sem.

Mindezek a folyamatok az elmúlt két évtizedben tapasztalt – nyílt titoknak számító – közeledésben öltöttek testet Izrael és az öbölállamok

között, és váltak látványossá a 2020 szeptemberében aláírt Ábrahám-megállapodásokban, majd az azokat követő marokkói–izraeli és szudáni–izraeli nyilatkozatban. Sokatmondó tény, hogy a palesztinok vezetői által az Arab Ligában indított, a diplomáciai kapcsolatok felvételét elítélő nyilatkozat elfogadását célzó kezdeményezése elbukott, mert számos állam (köztük Egyiptom és Omán) nem támogatta azt (*Al-Monitor*, 2020). A nemzetközi szervezet annak ellenére sem ítélte el az Izraellel való kapcsolatfelvételt, hogy az ellentmondott a már említett korábbi határozatának, amely a palesztinkérdés rendezéséhez kötötte azt.⁷

A kétállamos megoldás ellehetetlenülése nemcsak az oka, de a következménye is annak, hogy Izrael regionális pozíciója és megítélése az utóbbi években látványosan javult. Az arab kormányok által a palesztinoknak nyújtott pénzügyi és diplomáciai támogatás eddig sem kifejezetten az államiságuk erősítését célozta, inkább a versenytársak befolyásának a visszaszorítását és a nemzeti imázs erősítését. Az, hogy Izraelt egyre több arab állam ismeri el, stratégiai változást jelent a „terület a békéért” elv gyengülésének a folyamatában, amelyet felváltott a kölcsönös érdekeken és az érdekek „cseréjén” (*quid pro quo* elven) alapuló hozzáállás. Ezt a volt izraeli kormányfő, Benjamin Netanjahu – némileg leegyszerűsítve – a „béke a békéért” elvnek nevezte (Ferzlger, 2020). Összességében kijelenthető, hogy amint Izrael elismerését és a vele való együttműködést különválasztották a palesztinkérdéstől, jelentősen csökkent a kétállamos megoldás irányába történő elmozdulás (vagy annak látszata) érdekében az izraeli vezetésre helyezett nyomás (Feith, 2020).

A palesztin vezetés szempontjából két további üzenetértéke van az Ábrahám-megállapodásoknak. Egyrészt jól érzékelhető számukra az irántuk és az intézményeik kapcsán az arab kormányokban kialakult frusztráció, amelynek következtében egyre kevésbé tudnak rájuk partnerként tekinteni (Feith, 2020). Az egyezmények aláírói jobban örültek

7 Ahogy arra az emírségi vezetés hivatkozott, az Ábrahám-megállapodások mögötti politikai egységnek a része volt, hogy Izrael felfüggeszti a nyugati parti annexióra vonatkozó, 2020-ban bejelentett tervét – az azonban a végleges egyezménybe már nem került be.

volna annak, ha Ramallah (a PH nem hivatalos fővárosa) felteszi nekik a kérdést, hogy hogyan fogják azok a kétállamos megoldást szolgálni, s nem elítéli őket az Izraellel kötött megállapodásért. Másrészt a Palesztin Hatóság által évtizedek óta folytatott nemzetköziesítési stratégia (Yadlin és Michael, 2017), amely révén megpróbálták a válságot kétoldalúról – vagy az Egyesült Államok közreműködésével háromoldalúról – multilaterális szintre emelni, kudarcot vallott, de legalábbis kimerült a palesztin intézményrendszer segélyezésében. Megfelelő ösztönzők vagy a hatalmi egyensúly radikális megváltozása hiányában jelenleg nincs olyan partnerük a palesztin politikai szereplőknek, amely képes lenne elmozdítani a *status quó*t.

Az amerikai külpolitika átalakulása

Az Egyesült Államok kitüntetett szerepet tölt be a palesztin–izraeli viszonyban – két, a gyakorlatban egymásnak gyakran ellentmondó szempontból is. Egyrészt önállóan és (az Európai Unió, az ENSZ és Oroszország mellett) a „Kvartett” tagjaként közvetítőként és facilitálóként tevékenykedik, másrészt viszont Izrael legfontosabb biztonságpolitikai partnere is. Az elmúlt fél évszázadban a különböző amerikai kormányok hivatalosan rendre kiálltak a kétállamos megoldás mellett (George W. Bush volt az első, aki elnökként palesztin államról beszélt, lásd: *U.S. Department of State Archive*, 2003). Noha számos elnöknek saját, alternatív kezdeményezése is volt, a gyakorlatban nem léptek fel érdemben a palesztin államiságot aláásó izraeli lépésekkel szemben (Hassan, Levy, Keir és Muasher, 2021). Sőt, palesztin nézőpontból az Egyesült Államok még gyakran politikai védelmet is nyújtott Izrael számára, például az ENSZ Biztonsági Tanácsában (meg nem szavazott, el nem fogadott határozatok révén), s így lehetetlenítette el a zsidó államnak a nemzetközi joggal ellentétes lépéseinek a kivizsgálását.

A kettős szerepből adódó feszültségeket, amelyek az e tanulmányban is ismertetett folyamatok következtében az elmúlt évtizedben tovább növekedtek, az egyes amerikai kormányok eltérő módon

kezelték. Barack Obama demokrata elnök (2008–2016) több lépést is igyekezett tenni a béketárgyalások újraindítása, valamint az izraeli telepespolitika visszaszorítása érdekében, ám a nyolc év alatt semmilyen kézzelfogható eredményt nem sikerült elérnie. Ugyanakkor az amerikai–izraeli kapcsolatok politikai szinten látványosan megromlottak,⁸ a szakirodalomban pedig arról bontakozott ki vita, hogy a válság vajon a személyes ellentétek következménye (és így átmeneti jellegű), vagy rendszerszintű okokra vezethető vissza, vagyis állandósul, sőt a jövőben erősödik is (Etzion, 2016; Gordon, 2016).

A két narratíva azonban csak látszólag mond ellent egymásnak. Kétségekívül rendszerszintű folyamatok is nyomás alá helyezték a hagyományosan jó amerikai–izraeli viszonyt,⁹ aminek az egyik következménye az Izraellel való kapcsolatok szerepének a változó megítélése az amerikai politikában. Habár a mai napig kétpárti konszenzus övezi az izraeli reláció fontosságát, az utóbbi években mégis egyre látványosabb különbségeket láthatunk a demokrata és a republikánus kormányzatok vonatkozó politikája között. A kétoldalú kapcsolatok intenzitása így egyre inkább kiszolgáltatottá vált az adott amerikai elnök személyes és politikai elköteleződésének.

Ezt az értelmezést erősítette Donald Trump kormányának (2016–2020) a tevékenysége is. Az Obama-időszak ellentétéként a Netanjahuval szoros viszonyt ápoló republikánus elnök idején az izraeli kapcsolatok történelmi magasságokba emelkedtek, a palesztin reláció viszont történelmi mélységekbe zuhant. Trump elnök számos lépésével – köztük Jeruzsálem Izrael fővárosaként és a Golán-fennsík

8 Amit jól mutattak egyrészt az Obama és Netanjahu, másrészt a Móse Jaalon izraeli védelmi miniszter (2013–2016) és John Kerry amerikai külügyminiszter (2013–2017) közötti személyes ellentétek. Tény ugyanakkor, hogy az Izraelnek nyújtott amerikai katonai támogatások akkoriban sem csökkentek (*The White House*, 2016).

9 A kapcsolatokat nehezítő tényezők közül talán a legfontosabb a Kína felé fordulás és az ahhoz szükséges erőforrásoknak a Közel-Keletről történő kivonásának a szándéka, amelynek az egyik előfeltételeként a washingtoni külpolitikai elit az iráni kérdés rendezését tekinti. Ez az Obama-adminisztrációt a Teheránhoz való békülékenyebb hozzáállásra ösztönözte, ami viszont komoly aggodalmakat keltett az izraeli vezetésben.

izraeli területként való elismerésének a gyakorlati bizonyításával, illetve a zsidó telepek nemzetközijog-ellenes státuszának a felülvizsgálatával – a korábbi amerikai politikánál is sokkal inkább elmozdult Izrael támogatása irányába. Bár a 2020 elején nyilvánosságra hozott béketerv elméletileg továbbra is a kétállamos megoldást tartotta kívánatos célnak (jelentsen ez akármit a gyakorlatban), a javasolt körülmények között a vizionált palesztin állam életképessége erősen megkérdőjelezhető volt. Ráadásul a gyakorlatban a palesztinok vezetőivel történő egyeztetések hiánya, az izraeli telepek elismerése, valamint a gazdasági szempontoknak a politikaiakkal szembeni hangsúlyozása mind arra mutatott, hogy Washington számára az már inkább csak retorikai elem, s nem olyan elérhető cél, amelyért küzdeni érdemes.

A 2021-ben hatalomra került Joe Biden elnök igyekszik elhatárolódni az elődjének az elfogultnál is elfogultabb Izrael-párti vonalától, ugyanakkor nem kíván visszatérni az Obama-éra feszültségeihez sem. A palesztin szervezetekkel való viszony és a korábbi segélyezési politika helyreállításán (Muasher, 2021) és a Netanjahutól való távolságtartáson kívül eddig más érdemi változást nem láhattunk az adminisztrációtól, sőt a Trump-kormány egyes (például a Jeruzsálem vagy a Golán-fennsík kapcsán hozott) döntéseit sem írta felül. A Gázai övezetben 2021. májusban kialakult fegyveres konfliktus során Washington a hagyományosnak nevezhető amerikai hozzáálláshoz tartotta magát, így a tevékenysége Izrael politikai támogatására, az önvédelemhez való jogának a hangsúlyozására, illetve a tűzszünet elvárására korlátozódott.

A Biden-adminisztráció tanácsadói köre azon az állásponton van, hogy az izraeli-palesztin *status quo*t az elődjei politikájától eltérően kell kezelni. Ennek egyik eszköze a létező nemzetközi jogi normák alkalmazása (Hassan *et al.*, 2021), illetve azok Izraelen való számonkérése lenne. A másik az izraeli-palesztin együttműködések az élet minden területén ösztönző, ún. *people-to-people* kezdeményezések felújítása. Miközben ez utóbbira – amely az oslói folyamat első éveiben igen népszerű volt – decemberben törvényt is alkottak (USAID, 2022), sőt a végrehajtására külön segélyprogramot is létrehoztak,

palesztin elemzők szerint az izraeli társadalom tagjaival való normális együttélés nem lehetséges Izrael nemzetközi jogi felelősségre vonása nélkül (Hawari, 2021).

Az amerikai–izraeli kapcsolatok jövőjére kiemelkedő hatással lesz a Demokrata Párton belüli politikai folyamatok alakulása, a centrista és a progresszív csoportok közötti versengés kimenetele. A párthoz kötődő külpolitikai elitet eddig a centrista körök határozták meg, ám 2016 óta a törvényhozási választásokon (és az elnöki előválasztásokon) egyre nagyobb teret nyertek a progresszív jelöltek (Ramesh, 2021). Az e csoporthoz tartozó képviselők az amerikai külpolitika számos, eddig konszenzuális elemét kérdőjelezik meg, többek között a külföldi katonai jelenlétet és az Izraellel való kapcsolatokat is. A centristáknak a párton belüli (és így az amerikai politikában látható) szerepe továbbra is domináns ugyan, a progresszív csoport a politikai napirend alakításán keresztül már most is nyomás alá tudja helyezni a pártvezetést. Ráadásul a demokrata szavazók körében egyre növekszik a progresszív külpolitikát támogatók aránya (*Council on Foreign Relations*, 2019), így a tendenciák mindenképp az ő megerősödésükre mutatnak.

A centrista és a progresszív demokraták közötti ellentétek a 2021-es gázai események kapcsán is láthatóvá váltak. A kongresszusnak az utóbbiakhoz tartozó képviselői a Fehér Házat a fegyverszünet Izrael-től való kikényszerítésére igyekeztek rábírni, valamint egy amerikai–izraeli fegyverkereskedelmi megállapodást is blokkoltak (Ward, 2021). Habár a válság során a Biden-kormányzat még sikeresen kezelte a belső ellentéteket, a jövőben az egyre nagyobb kihívássá válhat.

A globális rend átalakulása

Az izraeli–palesztin konfliktus sosem volt a szó szoros értelmében vett hidegháborús konfrontáció ugyan (hiszen nem tekinthető az amerikai–szovjet szembenállás termékének), a kialakulására és egyes epizódjaira mégis számottevő hatással voltak a globális politikai rend jellemzői. A térség többi aktorához hasonlóan Izrael és az ellentétben közvetlenül érintett arab elitiek (köztük a palesztin is)

a szuperhatalmak versengése által kialakított keretben manővereztek, s azoktól reméltek támogatást. A zsidó állam amerikai támogatásával szemben (amely – különösen az 1960-as évektől – egyre nagyobb volumenű fegyvereladásokban is testet öltött) az arab kormányoknak nyújtott szovjet segítség elégtelennek bizonyult (Beinin, 1998, 20. o.). Többek között ezt a folyamatosan újratermelődő egyenlőtlenséget ismerte fel Anvar Szadat és a kairói vezetés az 1970-es években, amikor is az Izraellel való békekötés összefonódott az amerikai–egyiptomi együttműködés mélyülésével.

A kétpólusú világ felbomlása elhozta a „*Pax Americana*” időszakát, amely az 1990-es években az Egyesült Államok dominanciájával és növekvő katonai jelenlétével volt jellemezhető (Del Sarto, Malmvig és Soler i Lecha, 2019, 35. o.). Az 1990/91-es öbölháború alapján Washington arra a felismerésre jutott, hogy egy közel-keleti konfliktus esetén az arab szövetségesek értéke legalább akkora (ha nem nagyobb), mint Izraelé, ám a velük való kapcsolatokban a palesztinkérdés folyamatos feszültségforrást jelent (Beinin, 1998, 22. o.). Így az oslói folyamat gyakorlatilag az amerikai dominanciájú Közel-Kelet egyik jelképes projektjévé vált, amelyben nemcsak az amerikai hatalom és befolyás öltött testet, de az idősebb George Bush által „új világrendnek” nevezett értékek – a nemzetközi jog elsőbbsége az erősebb akaratával szemben vagy a diplomáciai megoldások preferálása – is.

A globális hatalmi dinamikák ugyanakkor gyorsan megváltoztak, ami hatással volt az izraeli–palesztin tárgyalásokra is. Egyrészt az első Netanjahu-kormány (1996–1999) az elsőik között ismerte fel, hogy az amerikai befolyásnak alapvető korlátjai vannak a térségben, amelyek elsősorban a politikai akarat hiányából következtek. Ezért Izraelnek nem volt szüksége az oslói megállapodások szellemiségéhez tartania magát. Másrészt a 2000-es évek eseményei és amerikai döntései – elsősorban a terrorizmus elleni küzdelem és az iraki beavatkozás – arra hívták fel a figyelmet, hogy az „új világrend” szabályait annak megalkotója, az Egyesült Államok sem tartja be, amennyiben az ellentétes az érdekeivel. Harmadrészt az „arab tavasz” időszakában felerősödött versengés bebizonyította, hogy az amerikai dominancia

egyáltalán nem teljes körű a térségben, sőt Washington gyakran másodlagos szereplővé vált, inkonzisztens külpolitikája pedig aláásta az amerikai kapcsolatok fontosságába vetett hitet.

Mindezek mára egy olyan nemzetközi rendhez vezettek a közelkeleti térségben, amely alapvetően különbözik az 1990-es évektől. Egyrészt a vélt amerikai dominancia helyét átvette a globális nagyhatalmak versengése, elsősorban orosz–amerikai és kínai–amerikai viszonylatban. Ebben a felállásban az amerikai szövetség szerepe a hidegháborúhoz és az egypólusú világhoz képest is egyértelműen csökkent: a Közel-Kelet államai érzékelik, hogy Washington figyelmé áthelyeződött a csendes-óceáni térségbe, így a hagyományos amerikai szövetséges országok is átértékelik a saját politikájukat. Ezzel összevetve az orosz és a kínai kapcsolatépítési stratégia (amely normatív elvárások nélkül támaszkodik a kölcsönös érdekek képviselőire vagy a *quid pro quo* hozzáállásra) nemcsak jobban érthető, de előnyösebb is a legtöbb kormány számára. Másrészt az új nemzetközi rendben a nemzetközi jog szerepe folyamatosan megkérdőjeleződik, hiszen a nemzetközi jog megsértése számos alkalommal mindenfajta következmény nélkül maradt. A tömegpusztító fegyverek és az illegális erőszakhasználat tilalmát, a civilek védelmét és más fontos elveket alapvetően ásták alá a szíriai, az iraki és a jemeni események, és azokra a nemzetközi közösség részéről csekély érdemi válasz született. Harmadrészt megállapítható, hogy ebben az új rendben a regionális középhatalmak szerepe és mozgástere fokozatosan növekszik, s e folyamatnak elsősorban Irán, Törökország, Szaúd-Arábia és Izrael vált a nyertesévé.

E változások nagymértékben hozzájárulnak a kétállamos megoldás életképességének a gyengüléséhez. A világrend töredezettsége és a Közel-Keleten tapasztalható versengés keretében Izrael egyértelműen megerősödött (Del Sarto, Malmvig és Soler i Lecha, 2019, 24. o.), így partnerként az értéke összehasonlíthatatlanul jelentősebb, mint a palesztinoké, ami aláássa az Izraelre való nyomásgyakorlás legfontosabb lehetséges motivációját.

Az új globális nagyhatalmak térségbeli befolyásának az erősödése is inkább az aszimmetria befagyasztásához vagy növekedéséhez vezet. Bár retorikailag Moszkva és Peking is kiáll a kétállamos megoldás mellett, a gyakorlatban keveset tesznek annak végrehajtása érdekében, a lépéseik pedig sokkal inkább az Izraellel való kooperáció mélyítése felé irányulnak (*Atlantic Council*, 2021). Oroszországot – az „új világrend” értékeivel összhangban – az 1990-es évek eleje óta bevonták az izraeli–palesztin kérdést érintő amerikai kezdeményezésbe, továbbá – az ENSZ-hez és az Európai Unióhoz hasonlóan – része a megállapodás előmozdításán fáradozó Kvartettnek is. Ugyanakkor a 2010-es években Moszkva és Tel-Aviv között egyre szorosabbá vált az együttműködés – elsősorban Szíria kapcsán –, ami mindkét fél számára lehetővé tette a saját érdekeik érvényesítését (Lasensky és Michlin-Shapir, 2019). Ha nem is problémamentesen, de azért e pragmatikus viszony keretébe még belefér a palesztinkérdésnek a nemzetközi fórumokon és szervezetekben történő orosz támogatása, ugyanakkor egy erősebb orosz fellépés már nem.

Kína 2013-ban adta ki a négyponos tervét, amely gyakorlatilag a nemzetközi közösség hivatalos álláspontját (köztük az ENSZ BT-határozatoknak és a palesztin állam megteremtésének a fontosságát) ismétli, de – kisebb találkozókön kívül – nem lép fel a felek közötti közvetítőként. Ugyanakkor Izrael Kína kiemelt gazdasági partnere: az Övezet és Út Kezdeményezés számos projektje (így például az asdódi kikötő- vagy a tel-avivi vasútépítés) érinti az országot, miközben a palesztin területekre irányuló befektetések összértéke nem éri el a 8 millió amerikai dollárt (Burton, 2018).

Konklúzió

A két részből álló tanulmányunkban összegzett folyamatok – a palesztinai zsidó telepések tevékenysége, az izraeli arabok helyzete, a palesztin belpolitikai megosztottság, az összefonódó izraeli–palesztin gazdasági kapcsolatok, a digitalizációnak a dióhéjban tárgyalt következményei, a nemzetközi donorpolitikák eredményei, a regionális

fejlemények, illetve az amerikai külpolitika változásai – következtében a kétállamos rendezés megvalósulásának a lehetősége 2021-re minimálisra csökkent. Ezen objektív körülmények mellett a közvélemény-kutatások (PCPSR, 2020) is azt jelzik, hogy e „megoldás” támogatottsága – eltérő okokból ugyan – napjainkra mindkét oldalon kisebbségbe szorult.

A nemzetközi közösség tagjaiból egyelőre hiányzik az e folyamat felismeréséhez szükséges politikai akarat, pedig a jelenlegi helyzet lehetőséget adna a konfliktus újraértelmezésére és újrakeretezésére. Az izraeli és a palesztin fél „szétválasztása” – legyen szó a kétállamos megoldás hangsúlyozásáról, Izrael unilaterális intézkedéseiről, azok nemzetközi jogi szabályozásáról vagy a vonatkozó tudományos és közéleti diskurzusról – részben félrevezető, mivel elfedi az együttéléshez fűződő érdekeket, így újratermeli és tovább mélyíti a konfliktust.

Ennek következtében a nemzetközi közösségnek a kétállamos megoldás melletti – jelenleg érdemi fellépést nélkülöző – politikai kiállása, valamint a helyi és a regionális folyamatok hozzásegítenek a mostani helyzet (vagyis gyakorlatilag egy váltakozó, többnyire alacsony intenzitású, de folyamatos fegyveres konfliktus) fennmaradásához. Anthony Cordesman (2021) arra figyelmeztet, hogy két állam helyett gyakorlatilag öt, a bukott államiség egyes jegyeit magán viselő entitás (Izrael, a Palesztin Hatóság, Gáza, az izraeli palesztin közösség és Jeruzsálem) egymás mellett éléséről beszélhetünk. Eltérő mértékben, de valamennyien kiszolgáltatottak más szereplők erőszak-alkalmazásának, valamint az erőszakszervezetek visszaéléseinek és ezen állapot továbbgyűrűző hatásainak. E helyzetből a palesztin szervezetek önmagukban nem tudnak kitörni – többek közt a politikai elitek sajátos érdekei, valamint az erőszakhasználat stratégiai zsákutcája miatt. A történelmi tapasztalat is azt mutatja, hogy akkor tudtak sikereket elérni, amikor az ellenállás békésebb módjait választották (El-Hasan, 2010, 218. o.).

A folyamatos alacsony intenzitású konfliktus (amely egyre inkább már az online térben is zajlik)¹⁰ egyedüli alternatívája a megbékélés, illetve a közösségvállalás lenne, akár egyállamos kétnemzetiségű állam, akár föderáció vagy konföderáció formájában (Butler, 2018). Ez persze szükségszerűen mindkét oldalon bizonyos identitáselemek feladását igényelné, legalábbis amennyiben a zsidók és a palesztinok egyaránt a jelenlegi otthonukban képzelik a jövőjüket. E lehetőségnek a dominánssá váló izraeli jobboldal még a gondolatát is elutasítja ugyan, mégis vannak támogatói a kulturális cionista hagyományok képviselői között is (El-Hasan, 2010, 224. o.). Ez a forгатókönyv mind a regionális, mind a globális nemzetközi közösség számára elfogadható lenne, bár nem várható részükről, hogy érdemi lépéseket tennének ennek érdekében.

E szcenárió egyik első lépése lehet a palesztin aktivisták (és kisebb részben a politikusok) körében az elmúlt években megfigyelhető stratégiaváltás, amely során a státuszkérdésekről, a szuverenitási és a területi vitákról az emberi jogokra és a humán biztonságra került át a hangsúly (Hassan *et al.*, 2021). Ez a megközelítés, amely elsősorban az erőszakmentes lépésekre, Izrael nemzetközi jogi kötelezettségeire teszi a nyomatékot, a régió kívül is támogatókra találhat, még akkor is, ha Tel-Aviv igyekszik aláásni az ilyen kampányok legitimitását. Ettől függetlenül megfigyelhető, hogy a palesztinok jogaiért való küzdelem egyre kevésbé szól csupán a terület megosztásáról, és sokkal inkább nemzetközi jogi kérdésként jelenik meg (Hassan *et al.*, 2021). 2021 elején a Nemzetközi Büntetőbíróság úgy határozott, hogy a hatáskörét kiterjeszti a palesztin területeken 2014-ben történtek kivizsgálására (ICC, 2021). Június folyamán pedig az ENSZ-nek a faji megkülönböztetés felszámolása érdekében munkálkodó bizottsága (CERD) hozott döntést arról, hogy – elvileg – jogosult lefolytatni azt a faji megkülönböztetéssel kapcsolatos eljárást, amelyet még 2018-ban kezdeményezett az ENSZ-ben megfigyelőként részt vevő Palesztina – még akkor is, ha a belső jogorvoslati lehetőségek kimerülésének a kritériuma nem teljesült (CERD, 2021).

¹⁰ Az interneten zajló folyamattal kapcsolatban egyre gyakrabban használják a digitális megszállás és az apartheid kifejezést is (Tawil-Souri, 2012; Zahzah, 2021).

A bemutatott stratégiaváltásnak, valamint a konfliktus jogi és nemzetközi jogi oldala erősítésének természetesen megvannak az ellenzői – elsősorban a palesztin elitek egy része (például a Gázai övezetet uraló Hamász vagy a saját kitüntetett státuszát féltő, a Palesztin Hatóság fenntartásában érdekelt PFSZ-hez kötődő vezetők). Az is kérdés, hogy a nemzetközi testületekben való igazságkeresés hova vezet azon izraeli tapasztalatok tükrében, amelyek szerint az ENSZ általában, illetve egyes szervei konkrétan szinte az antiszemitizmus melegágyai, de legalábbis nem kezelik a problémát a valódi súlyának megfelelően (Quer, 2021). Ráadásul a nemzetközi közösség is mintha aránytalanul nagy figyelmet szentelne a palesztinok sorsának, s hagyja figyelmen kívül a világ többi részén élők, például a szíriai nép szenvedéseit. További kérdésként merül fel, hogy vajon a 2021. májusi konfliktusban hadviselőként részt vett Hamászt motiválja-e más is, mint Izrael elpusztítása. És miközben a palesztin ügygel vállalt szolidaritás ellehetetlenítésére irányuló szisztematikus izraeli törekvések (White, 2020) is problémát jelentenek, a kívülálló számára talán jogosan tűnik a történet olyan adok-kapoknak, amely a problémával való szembenézés elkerülésére irányul mindkét fél részéről.

Irodalomjegyzék

- Al-Khalili, Majid (2009). *Oman' Foreign Policy. Foundations and Practice*. London: Praeger Security International.
- Al-Monitor* (2020). Arab League Refuses to Back Palestinians in Rebuke of Israel-UAE Deal. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/09/arab-league-palestinian-uae-israel-normalization-condemn.html>.
- Atlantic Council* (2021). Do China and Russia Want to Replace the US as Mediators in the Israeli-Palestinian Conflict? A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/do-china-and-russia-want-to-replace-the-us-as-mediators-in-the-israeli-palestinian-conflict/?fbclid=IwAR3bbTUSTeqGnibJ8zvs4kZRDh_2imU4qfqav6PpZ_UyGwPzTFWb-gDBjQ.
- Beinin, Joel (1998). Palestine and Israel: Perils of a Neoliberal, Repressive „Pax Americana”. *Social Justice*, 25(4), 20–39.

- Brookings* (2020). Palestine and the Arab World: A Relationship Crisis? A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.brookings.edu/events/palestine-and-the-arab-world-a-relationship-in-crisis/>.
- Burton, Guy (2018). China, Jerusalem and the Israeli-Palestinian Conflict. *Middle East Institute*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. https://www.mei.edu/publications/china-jerusalem-and-israeli-palestinian-conflict?fbclid=IwAR0rIfE5O2BIY2Ecl_7Ulc7dNW5dGsRlolkNt2DI2ZF LDqrp1LLWUKUOeVM.
- Butler, Judith (2018). Versions of Binationalism in Said and Buber. In Sam Berrin Shonkoff (szerk.), *Martin Buber. His Intellectual and Scholarly Legacy* (103–130. o.)
- CERD* (2021). Decision on the Admissibility of the Inter-State Communication Submitted by the State of Palestine Against Israel. A letöltés ideje: 2021. július 15. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/1_Global/CERD_C_103_R-6_9416_E.pdf.
- Cordesman, Anthony H. (2021). Israel and the Palestinians: From the Two-State Solution to Five Failed „States”. *Center for Strategic & International Studies*. A letöltés ideje: 2021. július 15. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/210517_Cordesman_Solution_States.pdf?EygUQsgAeqLPBwndELu_Tkpw86GxSdUA.
- Council on Foreign Relations* (2019). The Future of U.S.–Israel Relations. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. <https://www.cfr.org/conference-calls/future-us-israel-relations>.
- Csicsmann László és Paragi Beáta (2022). Egy még újabb Közel-Kelet? Az Ábrahám-megállapodások háttere és regionális összefüggései. In Csicsmann László és Kemenszky Ágnes (szerk.), *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából* (35–54. o.).
- Davidson, Christopher M. (2012). *After the Sheikhs. The Coming Collapse of the Gulf Monarchies*. London: Hurst & Co.
- Del Sarto, Raffaella A., Malmvig, Helle és Soler i Lecha, Eduard (2019). Interregnum: The Regional Order in the Middle East and North Africa After 2011. *Istituto Affari Internazionali*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. https://www.iai.it/sites/default/files/menara_fr_1.pdf.
- El-Hasan, Hassan Afif (2010). *Israel or Palestine? Is the Two-state Solution Already Dead? A Political and Military History of the Palestinian-Israeli Conflict*. New York: Algora Publishing.

- Etzion, Eran (2016). The Next Administration and Recalibrating U.S.–Israeli Ties. *Middle East Institute*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.mei.edu/publications/next-administration-and-recalibrating-us-israeli-ties>.
- Farsakh, Leila (2016). Undermining Democracy in Palestine: The Politics of International Aid since Oslo. *Journal of Palestine Studies*, 45(4), 48–63.
- Feith, Douglas J. (2020). Palestinians Can't Stand in the Way of Israel's Regional Integration. *Foreign Policy*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/palestinians-cant-stop-israel-new-ties-gulf-states-transform-region-normalization-deal-middle-east-trump/>.
- Ferzlgler, Jonathan H. (2020). For Netanyahu, Normalization Deals Are a Long-Awaited Vindication. *Foreign Policy*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://foreignpolicy.com/2020/09/16/netanyahu-israel-normalization-relations-uae-bahrain-vindication/>.
- Feuer, Sarah (2020). UAE-Israel Peace is Revealing the Middle East's Faultlines. *The National Interest*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://nationalinterest.org/blog/middle-east-watch/uae-israel-peace-revealing-middle-east-faultlines-169689>.
- Gause, Gregory III. (2010). *The International Relations of the Persian Gulf*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, Philip (2016). The Crisis in U.S.–Israeli Relations. *Foreign Affairs*, 95(6), 132–138.
- Greven, Jeannette (2019). U.S. Security Coordination and the “Global War on Terror”. *Journal of Palestine Studies*, 49(1), 25–46.
- Guzansky, Yoel és Marshall, Zachary A. (2020). The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 14(3), 379–389.
- Haniye, Adam (2016). Development as Development as Struggle: Confronting the Reality of Power in Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 44(4), 33–47.
- Hassan, Zaha, Levy, Daniel, Keir, Hallaamal és Muasher, Marwan (2021). Breaking the Israel–Palestine Status Quo. *Carnegie Endowment*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://carnegieendowment.org/2021/04/19/breaking-israel-palestine-status-quo-pub-84167>.
- Hawari, Yara (2021). The Revival of People-to-People Projects: Relinquishing Israeli Accountability. *Al Shabaka*. A letöltés ideje: 2021. július 15.

- <https://al-shabaka.org/briefs/the-revival-of-people-to-people-projects-relinquishing-israeli-accountability/>.
- Human Rights Watch Report* (2021). A Threshold Crossed. Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution. A letöltés ideje: 2021. július 15. https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/04/israel_palestine0421_web_0.pdf.
- ICC (2021). ICC Pre-Trial Chamber I Issues Its Decision on the Prosecutor's Request Related to Territorial Jurisdiction Over Palestine. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1566>.
- Jeong, Hae Won (2021). The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting. *Middle East Policy*. A letöltés ideje: 2022. május 31. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/mepo.12540>.
- Khalidi, Raja (2016). Twenty-First Century Palestinian Development Studies. *Journal of Palestine Studies*, 44(4), 7–31.
- Khalidi, Raja és Samour, Sobhi (2011). Neoliberalism as Liberation: The Statehood Program and the Remaking of the Palestinian National Movement. *Journal of Palestine Studies*, 40(2), 6–25.
- Kreztmer, David (2019). *The Legal Status of The Arabs In Israel*. London: Routledge.
- Lasensky, Scott B. és Michlin-Shapir, Vera (2019). Avoiding Zero-Sum: Israel and Russia in an Evolving Middle East. In Karim Mezran és Arturo Varvelli (szerk.), *The MENA Region: A Great Power Competition*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/10/MENA-Chapter-nine.pdf>.
- Lloyd, David (2012). Settler Colonialism and the State of Exception: The Example of Palestine/Israel. *Settler Colonial Studies*, 2(1), 59–80.
- Losman, David (1972). The Arab Boycott of Israel. *International Journal of Middle East Studies*, 3(2), 99–122.
- Makdisi, Karim (2018). Palestine and the Arab-Israeli Conflict: 100 Years of Regional Relevance and International Failure. *MENARA Project*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. http://menaraproject.eu/wp-content/uploads/2018/12/menara_wp_27.pdf.
- Meital, Yoram (2000). The Khartoum Conference and Egyptian Policy after the 1967 War: A Reexamination. *Middle East Journal*, 54(1), 64–82.
- Muasher, Marwan (2021). After the Two-State Solution. *Foreign Affairs*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2021-04-27/after-two-state-solution>.

- Parsons, Nigel (2005). *The Politics of the Palestinian Authority. From Oslo to Al-Aqsa*. London: Routledge.
- PCPSR (2020). *Palestinian–Israeli Pulse: A Joint Poll*. Ramallah: PCPSR.
- Podeh, Eli (2014). Israel and the Arab Peace Initiative, 2002–2014: A Plausible Missed Opportunity. *The Middle East Journal*, 68(4), 584–603.
- Quer, Giovanni (2021). Antisemitism and the UN. In Armin Lange *et al.* (szerk.), *Confronting Antisemitism in Modern Media, the Legal and Political Worlds. Volume 5* (413–428. o.).
- Rabi, Uzi és Mueller, Chelsi (2017). The Gulf Arab States and Israel Since 1967: From ‘No Negotiation’ to Tacit Cooperation. *Journal of Middle Eastern Studies*, 44(4), 576–592.
- Ramesh, Akhil (2021). Will the Squad Break Away from the Democrats Over Israel? *The Hill*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. <https://thehill.com/opinion/campaign/554598-will-the-squad-break-away-from-the-democrats-over-israel>.
- Schulz, Helena Lindholm (2003). *The Palestinian Diaspora*. London: Routledge.
- Suleiman, Yasir (2016). *Being Palestinian: Personal Reflections on Palestinian Identity in the Diaspora*. Edinburgh University Press.
- Tableau Public (2021). Recipient Country: West Bank and Gaza Strip. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. https://public.tableau.com/views/OECDACAidataglancebyrecipient_new/Recipients?:embed=y&:display_count=yes&:showTabs=y&:toolbar=no?&:showVizHome=no.
- Tawil-Souri, Helga (2012). Digital Occupation: Gaza’s High-Tech Enclosure. *Journal of Palestine Studies*, 41(2), 27–43.
- The White House* (2016). Fact Sheet: Memorandum of Understanding Reached with Israel. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/09/14/fact-sheet-memorandum-understanding-reached-israel>.
- U.S. Department of State* (2020). The Abraham Accords. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>.
- U.S. Department of State Archive* (2003). Roadmap for Peace in the Middle East: Israeli/Palestinian Reciprocal Action, Quartet Support. A letöltés ideje: 2022. május 24. <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/rls/22520.htm>.

- USAID (2022). Nita M. Lowey Middle East Partnership for Peace Act (MEPPA). A letöltés ideje: 2022. május 24. <https://www.usaid.gov/west-bank-and-gaza/meppa>.
- Ward, Alex (2021). The Progressive Foreign Policy Moment Has Arrived. *Vox*. A letöltés ideje: 2021. szeptember 28. <https://www.vox.com/2021/5/26/22445895/israel-gaza-progressive-democrats-sanders-cortez>.
- White, Ben (2020). Delegitimizing Solidarity: Israel Smears Palestine Advocacy as Anti-Semitic. *Journal of Palestine Studies*, 49(2), 65–79.
- Yadlin, Amos és Michael, Kobi (2017). The Palestinian 'Internationalization Strategy': End of the Road? *The Institute for National Security Studies*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.inss.org.il/publication/palestinian-internationalization-strategy-end-road/>.
- Zahzah, Omar (2021). Digital Apartheid: Palestinians Being Silenced on Social Media. *Al Jazeera*. A letöltés ideje: 2021. július 15. <https://www.aljazeera.com/opinions/2021/5/13/social-media-companies-are-trying-to-silence-palestinian-voices>.